

Detta är ett utdrag ur antologin:

Casten von Otter (red)

Ute och inne i svenskt arbetsliv

Forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete

Arbetslivsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum för arbetslivsfrågor. På uppdrag av Näringsdepartementet bedriver institutet forskning, utveckling och utbildning. Institutet har ca 450 anställda och finns på sju orter i landet. Forskningen är mångvetenskaplig och utgår från problem och utvecklingstendenser i arbetslivet. En viktig uppgift är kommunikation och kunskapspridning. För mer information, besök vår webbplats www.arbetslivsinstitutet.se

Arbetsliv i omvandling är en av Arbetslivsinstitutets vetenskapliga skriftserier. I serien publiceras avhandlingar, antologier och originalartiklar. Främst välkomnas bidrag avseende vad som i vid mening kan betraktas som arbetsorganisation och arbetsmarknad. De kan utgå från forskning om utvecklingen av arbetslivets organisationer och institutioner, men även behandla olika grupper eller individers situation i arbetslivet. En mängd ämnesområden och olika perspektiv är således tänkbara.

Författarna till bidragen finns i första hand bland forskare från de samhälls- och beteendevetenskapliga samt humanistiska ämnesområdena, men även bland andra forskare som är engagerade i utvecklingsstödande forskning. Skrifterna vänder sig både till forskare och till andra som är intresserade av att fördjupa sin förståelse av arbetslivsfrågor.

Manuskripten lämnas till redaktören som ombesörjer att ett traditionellt ”refereeförfarande” genomförs. I huvudsak publiceras bidrag från forskare med anknytning till Arbetslivsinstitutet.

Den vetenskapliga skriftserien *Arbetsliv i omvandling* är utgiven av Arbetslivsinstitutet. Ytterligare exemplar kan beställas från:

Arbetslivsinstitutet, förlagstjänst
c/o Hellmans förlag
Box 316
641 23 Katrineholm
tel: 08-619 69 00
fax: 0150-788 88
e-post: forlag@arbetslivsinstitutet.se
webbplats: www.arbetslivsinstitutet.se

ARBETSLIV I OMVANDLING

Redaktör: Eskil Ekstedt
Redaktion: Marianne Döös, Jonas Malmberg, Anita Nyberg,
Lena Pettersson och Ann-Mari Sätre Åhlander

© Arbetslivsinstitutet & författare, 2003
Arbetslivsinstitutet,
SE-113 91 Stockholm

ISBN 91-7045-680-1
ISSN 1404-8426
Tryckt hos Elanders Gotab, Stockholm

Ann-Mari Sätre Åhlander

Kollektivt entreprenörskap: Om utveckling som trotsar den ekonomiska klokheten

Den svenska modellen har byggt på att andra ansvarar för sysselsättningen och att individens roll är att stå till arbetsmarknadens förfogande. Nu måste många skapa sina egna jobb, åtminstone i glesbygden, menar Ann-Mari Sätre Åhlander.

Svenskarnas attityder till entreprenörskap tycks ha förändrats under de senaste 20-25 åren (Henrekson 2001). Allt fler verkar anse att entreprenörskap och skapandet av företag bör uppmuntras, och enligt en attitydundersökning i början av det nya seklet kunde 70-75 procent av kvinnor och män i åldrarna 20-24 år tänka sig att starta eget. Mer positiva attityder mot att starta företag avspeglas också i ett ökande antal nystartade företag. Samtidigt har antalet nykooperativ och lokala utvecklingsgrupper ökat. Bilden av att företag expanderar eller slås ihop för att överleva balanseras således av en utveckling mot fler små organisationer, ett fenomen som kan observeras inte bara i privat och offentlig sektor, utan även inom ideella sektorn.

I glesbygdslänet Jämtland har antalet nystartade företag, nykooperativ och lokala utvecklingsgrupper ökat mer än riksgenomsnittet. Fler lokalt baserade organisationer betyder att arbetsdelningen mellan offentlig, privat respektive ideell sektor på lokal nivå är på väg att lösas upp. Utvecklingen går i stället mot att ideella krafter, kommersiella intressen och myndigheter samverkar för att trygga service och försörjning i glesbygd. Avsikten är här att med utgångspunkt i jämtländska erfarenheter belysa hur den nya arbetsdelningen påverkar möjligheten till försörjning och service i glesbygd, samt därmed även varför och hur lokalt baserade samverkansformer växer fram.

Fler lokalt baserade organisationer

En tydlig pågående trend i samhället är ökat bildande av temporära organisationer och att antalet visstidsanställda ökar. Detta handlar inte bara om industrin där projektorganisering med fastställda start- och slutdatum blivit vanliga, utan också med viss eftersläpning offentlig sektor. En trend som verkar hålla i sig är att antalet nystartade företag ökat under perioden 1993-2001 (ITPS 2002, s 39), den största ökningen har ägt rum inom utbildning, vård och omsorg samt inom

Ann-Mari Sätre Åhlander är fil dr i nationalekonomi. Hennes forskningsområden är ekonomiska system, lokal ekonomisk utveckling, arbetsmarknadens funktionssätt i samhällen under förändring samt gender.

E-post: Ann-Mari.Satre@Arbetslivsinstitutet.se

företagstjänster.¹ Detsamma gäller ökningen av antalet sysselsatta, störst ökning i antal sysselsatta har skett inom företagstjänster, medan utbildning, vård och omsorg står för den näst största ökningen (ITPS 2002, s 40). Tjänstesektorn fortsatte att dominera nyföretagandet, 85 procent för landet som helhet år 2001 (ITPS 2002, s 8). År 2001 var närmare 65 procent av de nystartade företagen enskilda näringsidkare (ITPS 2003, s 9). 81 procent av dessa fanns inom utbildning, hälso- och sjukvård.

Siffrorna speglar upplösningen av de gamla strukturerna och betyder att industrin går ner medan industristödjande verksamhet går upp. Vad det handlar om är att produktivitetsökningen inom industrin flyttat fokus från själva produktionen mot marknadsföring av produkten. Detta innebär att arbetsuppgifter som tidigare utfördes inom industrin nu sköts av små tjänsteföretag. Ett ökat ekonomiansvar inom offentlig sektor har medfört uppdelning på mindre kostnadsenheter och att varje enhet måste hålla budget. Ett led i besparingarna är att verksamheter lagts ut på entreprenad, vilket bl a avspeglas i snabbt ökande antal nykooperativ inom vård och omsorg.² 57 procent av de kvinnliga företagarna fanns inom utbildning, hälso- och sjukvård. Det kan således handla om att kvinnor som varit anställda inom vård och omsorg i offentlig sektor, blivit anställda i andra organisationer eller startat företag.³ Personalen kan också ha följt med när t ex hälsocentraler, sjukhus, skolor eller andra verksamheter i offentlig sektor privatiserats.

Nykooperationen har ökat, särskilt de med få eller inga anställda.⁴ Även inom ideell sektor kan en utveckling mot mindre enheter skönjas (se Wijkström & Lundström 2002), vilket avspeglas i att föreningar inte ser sig själva som en enhetlig sektor (se Boli 1991, Sivesind m fl 2002 och Wijkström & Lundström 2002). Ideella organisationer var i Sverige delvis föregångare inom välfärden, de byggde upp välfärdssystem som offentlig sektor kunde ta över. Sådant som i USA sågs som välgörenhet, uppfattades i Sverige som rättigheter. Tidigare kunde ideella organisationer fungera som ”broar” mellan central och lokal nivå i utvecklingen mot ett demokratiskt samhälle. Ju mer stöd ideell sektor fick, desto

¹ Ökningen i antal nystartade företag 1993-2001 var högre inom tjänstesektorn, 61 procent, än inom industrin, 47 procent. Procentuellt störst var ökningen inom utbildning, hälso- och sjukvård, där ökningen under perioden motsvarade 177 procent. År 2001 startade nästan 8 000 företag vilket kan jämföras med 1993 då antal nystartade företag uppgick till knappt 3 000. I antal räknat var dock ökningen större inom företagstjänster där antalet nya företag ökade från drygt 7 000 år 1993 till knappt 14 000 år 2001 (ITPS 2002, s 39).

² Hälso- och sjukvård är den sektor inom vilken antal anställda inom kooperationen har ökat mest under 1990-talet. Mellan 1993 och 1999 ökade antalet anställda i Sverige med 4 274 personer inom denna sektor, vilket motsvarar en ökning med 147 procent (Höckertin 2001, s 97).

³ Av de kvinnliga nystartande företagarna hade 33 procent varit anställda i samma bransch (ITPS 2002, s 23).

⁴ I Sverige har antalet ekonomiska föreningar ökat från knappt 14 000 till närmare 17 000 mellan 1991 och 1999, dvs med 18 procent, medan antalet anställda i dessa minskat med 31 procent under samma tid (Höckertin 2001, s 93-96).

mer integrerad blev den i offentliga politiken. Förhållandet mellan stat och ideell sektor förändrades således över tiden. När levnadsstandarden förbättrades och folk efterfrågade fritidsaktiviteter fick ideella organisationer även en delvis ny roll inom kultur och fritid. I Sverige är antalet arbetstimmar inom den ideella sektorn betydligt större än vad som motsvarar antalet anställda (Wijkström 1997),⁵ en stor andel arbete sker ideellt. Den traditionella hierarkiska strukturen med lokala avdelningar kopplade till centrala organisationer är således på nedgång till förmån för självständiga lokala föreningar.⁶

Mångsyssleri, eller sk kombinationssysselsättning verkar också öka. Knappt varannan företagare hade parallell verksamhet vid sidan av att driva det nya företaget år 2001. Av de drygt 60 000 personer som var sysselsatta i något nytt företag arbetade ca hälften under andra anställningsformer än heltidsarbete. Hälften av de som startade tjänsteföretag hade sysselsättning vid sidan om, dvs de var anställda samtidigt som de startade företag (ITPS 2002, s 26).

I Sverige har många organisationer valt att orientera sig mot ”social ekonomi”. Som ett viktigt inslag i regeringens delvis nya politik gentemot organisationerna innebär det ur svensk horisont relativt nya konceptet tydligare fokus på produktion av välfärdstjänster. Svenska organisationer har snabbt anpassat sig efter de nya principerna för resursfördelning från offentlig sektor. Vissa av dessa organisationer orienterar om delar av sin verksamhet för att kunna expandera eller ersätta medel som försvunnit. Människor i dessa nya organisationer kan ses som en form av ”sociala entreprenörer”. I Sverige har en arbetsgrupp inom regeringskansliet beskrivit begreppet social ekonomi i två rapporter.⁷

Det kan finnas flera olika skäl till varför den kooperativa organisationsformen väljs, t ex politiska, ideologiska, arbetsorganisatoriska eller andra skäl som har med verksamhetens art att göra. För den fortsatta framställningen är ägarformen oviktig då trenden som belyses här handlar just om nya sätt att organisera arbetet, där samverkan mellan ägarformer är en del av det nya.

⁵ Enligt Wijkström (1997) fanns 1992 ca tre procent av den betalda arbetsstyrkan i Sverige inom den ideella sektorn, men nio procent av det totala antalet arbetstimmar..

⁶ Antalet registrerade lokala utvecklingsgrupper har ökat från ca 3 500 år 1997 till 4 000 år 2001, dvs med 14 procent (Herlitz 1998, Forsberg 2001).

⁷ Den officiella beskrivning av social ekonomi som används på myndighetsnivå i Sverige är att verksamheten ska tjäna sina medlemmars intressen före vinstintresset samt att människan och arbete ska ha förtur framför kapital när verksamhetens resurser fördelas. Verksamheten ska också förvaltas självständigt och beslutsprocessen ska vara demokratisk. Se rapport Kulturdepartementet (1999) ”Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?”, s 37. Ur vetenskaplig synpunkt är det dock nödvändigt att tillämpa mer exakta definitioner av social ekonomi, beroende på vilka aspekter som avses att belysas. Se vidare t ex Monnier och Thiry (1997), Vivet och Thiry (2000), Westerdahl (2001) och Sätre Åhlander (2001).

Utvecklingstendenser i glesbygden

Den stora utflyttningen av offentliga arbetsplatser från Jämtland och andra glesbygdsregioner på senare år tyder på att man på nationell nivå inte ser avfolkningen av glesbygden som ett viktigt problem. Samtidigt ges signaler om att den nya tillväxtpolitiken ska utformas av regionerna utifrån lokala förutsättningar, att fler beslut om allokering av resurser kommer att flyttas från central till regional och lokal nivå. Utgångspunkten är att en viss befolkningsstorlek behövs lokalt för att säkerställa en miniminivå på service i form av affär, skolor, daghem osv.

Det faktum att störst andel företagare som erhållit stöd år 2001 fanns i Jämtlands län med 45 procent rimmor väl med den mörka bilden av Jämtland som presenteras i skriften "Regionernas tillstånd 2002", enligt vilken Jämtland tillsammans med Gotland hade lägst BRP per sysselsatt år 1999. Jämtland hade dessutom den lägsta genomsnittliga, årliga BRP-ökningen under perioden 1993-99 (ITPS 2002, s 24; ITPS & Nutek 2002, s 9). Samtidigt kan noteras att Gotland och Jämtland låg högst vad gäller andelen kvinnor bland företagarna. Bilden ljusnar också då det ökade antalet organisationer på lokal nivå kan tolkas som lokala svar på omvärldens förändringar. I Jämtland har antalet arbetsställen i ekonomiska föreningar ökat med en tredjedel mellan år 1993 och 1999 (Höckertin 2001, s 94). Ökningen skedde främst inom tjänstesektorn, omsorg och lokal utveckling. Med tjänstesektorn menas här främst handel, restaurang, fritid, turism, kollektivtrafik, media, konsultverksamhet, kultur och utbildning. Den vanligaste branschen inom nykooperationen har av tradition varit barnomsorg i form av föräldra- och personalkooperativ. På senare år har det även skett en tillväxt av verksamheter inom bl a äldreomsorg (Höckertin 2001).

Kombinationen av relativt låg BRP-tillväxt och hög tillväxt i antal företag kan möjligen tyda på en hög andel s k "levebrödsföretag" (enpersons företag och kooperativ). Det handlar alltså om mångsysslare av olika slag eller att lokalt baserade organisationer ökar för att säkra den service och försörjning som lokalt krävs för att det ska vara möjligt att bo kvar, t ex samhällskooperativ, kooperativ av mikroföretagare och bykontor som både bedriver försäljning och har hand om posthantering. På flera håll bedriver byutvecklingsgrupper studiecirkel i hur man som företagare jobbar på distans. En by i Västerbotten har ordnat glesbygds-gymnasium på distans.

Det finns flera jämtländska exempel på nya sätt att organisera arbete, där skapandet av nya organisationer möjliggjort för människor att stanna kvar och verka på landsbygden, som andra regioner skulle kunna ta lärdom av (Såtre Åhlander 1999). Ett exempel som skapat möjligheter i landsbygden är samhällskooperativet "Byssbon". Medlemmarna i "Byssbon" vill framför allt kunna bo kvar i bygden. Byinvånarna från tre små byar har bildat ett kooperativ för att tillfredsställa gemensamma behov, bl a har man inom ramen för bykooperativet lyckats behålla affären, räddat kvar skolan, organiserat lokal barnomsorg och

byggt bostäder, vilket möjliggjort inflyttning. I vissa avseenden har bykooperativet "tagit över" uppgifter från kommunen, sådant som normalt sköts inom ramen för offentliga sektorn, men byinvånarna har även organiserat nya marknadsorienterade aktiviteter. Kommersiella företag har skapats lokalt allteftersom bykooperativet tagit sig in på nya områden. Ett exempel är datastugan. "Byssbons" goda och dåliga erfarenheter dokumenteras och sprids med folkrörelserådets hjälp till andra byutvecklingsgrupper i Sverige.

Ett annat exempel är "Drivknuten", vilket bildades 1996 och då bestod av sex små företag med en eller två personer i varje. Arbetskooperativet som år 2000 hade utvidgats till tolv medlemsföretag hade i början år 2002 29 medlemsföretag med tillsammans totalt ca 80 personer. Därutöver har kooperativet anställda, tre personer i form av fast personal samt några visstidsanställda. Företagen har olika inriktning, de producerar varor och tjänster av olika slag. Det som förenar medlemmarna i kooperativet är att de vill kunna försörja sig på sitt företagande för att ha möjlighet att bo kvar i landsorten. Genom att bilda kooperativ kan de enskilda företagen köpa vissa tjänster gemensamt, finna lösningar på gemensamma behov, skapa en gemensam arbetsmiljö och därmed förhindra isolering. Exempelvis delar de på kostnaden för lokaler, bokföring, datatjänster, telefon och marknadsföring.

Ett tredje exempel är informationskooperativet "Agendum". Detta kooperativ består av fyra kvinnor med kompletterande kompetenser, men där var och en har sin egen profil. Erfarenheterna från "Agendum" visar hur kvinnor lyckats förena intressanta jobb med ett liv i landsbygden nära sina familjer. Tillgången till modern teknik innebär att de trots det geografiska läget med tio mil till närmaste stad, Östersund, kan delta i olika typer av EU-projekt. Daghemmet "Bergstrollet" som bildades 1990 utgör ett fjärde exempel från glesbygden i Jämtland. Det är ett kooperativ som givit sina medlemmar en övning i entreprenörskap och resulterat i att nya företag utvecklats i byn. Byn har blivit mer levande i och med att ett kafé, vissa turistaktiviteter samt ett informellt matlag har dragits igång.

Men de här grupperna finns inte bara i Jämtland utan i byar i hela landet, från norr till söder. Frågan är om, när och hur sådana exempel också illustrerar en allmän trend mot en lokalt baserad utveckling, där olika ägarformer samverkar för att organisera lokala svar på såväl strukturomvandling som neddragningar i offentlig välfärdsproduktion.

Ny arbetsdelning som svar på strukturomvandling och neddragningar i offentlig sektor

Det finns flera förklaringar till utvecklingen mot fler lokalt baserade organisationer som har med strukturomvandling och omvandling av välfärdssamhället att göra. I Jämtland där strukturomvandlingen inneburit kraftiga neddragningar av antalet anställda inom skogssektorn, har många i byarna som tidigare arbetat i

skogen fått lov att hitta en ny försörjning. Utvecklingen från industri till industristödande verksamhet har medfört ökad efterfrågan på tjänsteföretag och ökade möjligheter till distansarbete. Den tidigare parallella utvecklingen av stat och marknad har kommit i obalans. Offentlig sektor har tillåtits öka för mycket i förhållande till expansionen av den privata sektorn, och problemen i försörjningssystemet gör att det behövs alternativa lösningar för att kompensera för de neddragningar i offentlig sektor som behöver göras.

Folk vill bo kvar

En utspridd befolkning betyder att det är svårare att klara service inom ramen för den offentliga sektorns produktion. Lokala lösningar växer fram som svar på att staten inte lyckas producera kollektiva varor som tillfredsställer människors behov men lokala utvecklingsgruppers arbete gynnar också det lokala näringslivet. Om "eldsjälar" på flera orter jobbar för att rädda skola, affär och daghem lokalt med målsättningen att människor ska bo kvar på och/eller flytta till den aktuella orten, kan det t ex uppstå en situation där näringslivet stöttar där det ideella engagemanget är starkast. Men variationerna i lokal utveckling är stora och det är ofta inte möjligt att förutsäga vad det är som gör att vissa bygder blomstrar medan andra dör, dvs var i regioner lokala utvecklingsgrupper och kooperativ startar, vilken skola som blir kvar osv. Någon måste ta på sig uppgiften att försöka fylla uppkomna behov. Aktörens betydelse för lokal utveckling är ytterst avgörande. Det handlar om såväl entreprenören som person, som vad denne faktiskt gör (vilken strategi, vilka verktyg denne har osv) samt i vilken omgivning entreprenörskap utvecklas.⁸ Det som ytterst enar enskilda individer i byutvecklingsarbetet är en vilja att kunna bo och verka i bygden. Även sk "hemvändare" och inflyttare, inklusive en del invandrare, deltar på många håll aktivt.

Individer bedriver entreprenöriella aktiviteter, t ex butiker, inom ramen för den sociala ekonomin för att kompensera för att det inte finns underlag att driva viss verksamhet på rent kommersiella grunder. Avsikten med att samverka med andra kan således vara att säkra utbud som annars ej skulle finnas tillgängliga. Kostnaden för produktionen kan hållas nere av ideellt arbete. Det är relativt sett vanligare att butiker, kaféer, och turistaktiviteter bedrivs i kooperativ regi i glesbygd pga svårigheten att överleva under vanliga marknadsvillkor. Det handlar dels om när och hur lokal utveckling skapas på basis av förtroende mellan individer och organisationer, dels om vilken roll myndigheterna har i detta. Frågan är också om och när förtroende för myndigheter är bra eller dåligt. En övertro på myndigheter kan passivisera människor. Ett missnöje med offentliga

⁸ I entreprenörskapsteorier är det vanligen individen som fokuseras. Men entreprenöriella aktiviteter kan bedrivas av antingen individer eller av grupper av individer som agerar samfällt. Då gruppens betydelse kan antas vara viktig när det gäller socialt entreprenörskap och för utvecklandet av lokal samverkan efterlyses teorier kring kollektivt entreprenörskap (Stryjan 2002, s 2-3).

lösningar kan å andra sidan medföra att entreprenöriella processer dras igång för att skapa goda alternativ.

En EU-influerad ekonomisk politik

Med EU-medlemskapet har den centrala regionalpolitiken kompletterats med en regionalpolitik baserad på lokala och regionala strategier för utveckling i Sverige. Detta har inneburit incitament att komma med förslag på lokala utvecklingsprojekt, som kan finansieras och genomföras inom ramen för de regionala strukturfondsprogrammen. Den "horisontella expansionen" som alltså innebär en utveckling baserad på skapandet av nya företag och organisationer, är inte enbart uttryck för en lokal utveckling, utan är också ett resultat av en ekonomisk politik inriktad mot att möta nya utmaningar. Förändringen i den makroekonomiska politiken mot ökad tonvikt vid lokal ekonomisk utveckling med tillhörande decentralisering och privatisering kan ha öppnat vägen för ett delvis nytt sätt att organisera lokalt engagemang. Konkret innebär den nya politiken att nya former av service tillhandahålls av organisationer vilka delvis är finansierade av offentliga medel, men som också är beroende av såväl marknaden som av frivilliga, obetalda arbetsinsatser.

Ur ett makroekonomiskt perspektiv innebär fokuseringen av den dynamiska processen att det blir möjligt att analysera hur det ekonomiska systemet förändras. Bakgrunden är föreställningen om att framtidens konkurrens mer kommer att handla om regioner än om företag och att det behövs nya, flexibla institutioner som kan svara på de snabba förändringar som sker i samhället (OECD 1998). Toppstyrda organisationer med byråkratiska rutiner har problem med att hinna med i utvecklingen. Det talas om att hierarkierna måste bytas ut mot horisontella organisationsformer. En uppenbar slutsats, som egentligen vilar på ett slags cirkelresonemang, är att de regioner som klarar den nödvändiga omställningen kommer att klara sig bra i framtiden (Rifkin 1995). Det finns dock inte någon tydlig enighet bland ekonomiska aktörer, politiker och tjänstemän kring hur denna omvandling ska gå till. Det handlar både om en förändrad ram för makroekonomisk politik till följd av globalisering och strukturomvandling, samt om ett nytt sätt att organisera det svenska välfärdssamhället. När det gäller myndigheternas betydelse för lokal utveckling kan således två olika aspekter urskiljas, dels vad myndigheter på lokal nivå gör för att underlätta att lokala samverkanslösningar kommer till stånd, dels hur den nationella ekonomiska politiken inklusive regionalpolitiken påverkar lokal ekonomisk utveckling.

Utveckling kräver ideellt arbete, stöd från myndigheter och kommersiella inslag

Tre slags relationer där ekonomiska aktiviteter och sociala länkars inbördes beroende utgör spiraler av utveckling kan urskiljas. Obetalt arbete kan leda till

ekonomiska aktiviteter. Ekonomisk verksamhet kan utvecklas inom ramen för sociala länkar, såsom i bykooperativ. För det tredje skapar ekonomiska aktiviteter sociala nätverk. Restauranger, tjänster av olika slag skapar sociala länkar som kan leda till andra aktiviteter. Exempelen ovan har det gemensamt att det går att urskilja ett mönster av jobbskapande och lokal ekonomisk utveckling där individer och organisationer samverkar för att säkerställa lokal service eller för att skapa lokala aktiviteter. Det kan således handla om lokal service och aktiviteter som behövs för att behålla folk i byarna, t ex rädda byskolor, behålla lant-handlare, säkra barnomsorg, bygga hus för att möjliggöra inflyttning, locka till sig barnfamiljer, skapa äldreboende så att äldre kan bo kvar samtidigt som hus frigörs för inflyttning, men också för att starta små turistföretag, andra tjänsteföretag eller varuproducerande företag.

Medlemmar i lokala utvecklingsgrupper blir obetald arbetskraft och de obetalda arbetsinsatserna kan resultera i sysselsättningsmöjligheter för dem själva och/eller för andra när kommersiell verksamhet tar fart. Det går att hitta många liknade utvecklingsprocesser (se t ex Lithander & Möhlnhoff 2000, Svensson 1998 och Boethius 1997). Frågan är emellertid i vilken utsträckning sådana exempel avspeglar en allmän trend. Empiriska data visar att vissa förutsättningar behöver vara uppfyllda för att mer än tillfälliga effekter ska uppnås. Sammanfattningsvis finns det åtminstone tre villkor som förmodligen behöver vara uppfyllda för att detta ska ske. Någon form av socialt och/eller finansiellt stöd från myndigheter behövs.⁹ Obetalt arbete måste omvandlas till betalt arbete. Dessutom behövs kommersiella aktiviteter som leds av för ändamålet hängivna entreprenörer.

Den empiri som finns tillgänglig visar i viss utsträckning en rörelse mot att två av dessa villkor är på väg att uppfyllas. Lokala utvecklingsgrupper får stöd från lokala myndigheter, och EUs strukturfonder har inneburit pengar till lokala projekt. För det andra, medan frivilligt obetalt arbete i förhållande till betalt arbete visar en mindre minskning från 1995 till 1998, har lokala utvecklingsgrupper skapat jobb i privat sektor (Forsberg 2001, s 159 och 163). Även om dessa observationer ger intryck av att EU-politiken faktiskt implementeras finns väldigt lite kunskap om vad som faktiskt händer med EU-medlen på en aggregerad nivå samtidigt som effekterna av enskilda projekt är osäkra. EU-medel till många små projekt innebär att det är oklart vad som är effekt av vad och att det därmed är svårt att utesluta att ett visst projekt faktiskt bidragit till utveckling.

Det är möjligt att lokal mobilisering mest sannolikt sker när situationen är tillräckligt allvarlig, för att förhindra att en kris förvärras. Lokalt baserade organisa-

⁹ Inom ramen för en studie av den sociala ekonomins utbredning i Sverige kartlägger Forsberg (2001) lokala utvecklingsgrupper i Sverige. Hon finner att enligt grupperna kräver skapandet av jobb samverkan mellan olika aktörer, stöd från myndigheter samt finansiering, vilket klart tyder på att frivilligt, obetalt arbete inte var tillräckligt. Av de 155 grupperna i studien hävdade 25 procent att de använde EU-medel som finansieringskälla.

tioner kan därmed ha en stabiliserande effekt och lokal ekonomisk utveckling påverkas indirekt av att social service skapas eller bibehålls så att folk inte flyttar. I vissa fall omvandlas sådant till utveckling av kommersiella aktiviteter och kanske till att även företag utvecklas vilka kan bli motorer för ekonomisk utveckling. En nätverksbaserad ekonomisk utveckling baserad på skapandet av nya organisationer och företag är troligtvis mer rimlig i glesbygden. Det finns emellertid egentligen inte något empiriskt stöd för att Putnams idéer om orsaksambanden mellan antalet lokala sammanslutningar och väl fungerande regioner stämmer för Sveriges del (se Putnam 1993, 2000). Såväl antalet lokala utvecklingsgrupper som nykooperationen har ökat mest där BRP-ökningen är lägst.¹⁰

Kortsiktig överlevnad eller utveckling?

I t ex Jämtland har det EU-relaterade nätverkstänkandet fått ökat gehör i åtminstone fördelningen av EU-projektmedel. Även detta pekar på att politiken på det lokala planet kan spela en viktig roll. Det lokala tillväxtavtalet, vilket förhandlas fram mellan lokala och centrala myndigheter som en del av EU-politiken mot att stärka det regionala perspektivet, kan också haft betydelse för Jämtlands del. Å andra sidan kan de dokumenterade svårigheterna att åstadkomma ekonomisk utveckling i Jämtland tyda på att de traditionella nätverken inte är öppna för nya entreprenörer. Även om det finns flera exempel på dels samverkan mellan mikroföretag, dels samverkan mellan myndigheter och lokala utvecklingsgrupper/kooperativ, tycks denna samverkan inte omfatta de mer traditionella delarna av näringslivet. Det faktum att den traditionella skogsnäringen är av fortsatt stor ekonomisk betydelse kan också verka hämmande för utvecklandet av den nätverksbaserade ekonomin.

Det finns flera exempel som visar hur svårt det kan vara att åstadkomma lokal utveckling med hjälp av subventioner till företag som startar verksamhet i glesbygden. De visar emellertid också att förekomsten av socialt nätverk kan motverka utveckling av verksamhet som är kapabel till anpassning vid makroekonomiska förändringar på nationell eller internationell nivå. När omvärlden förändras och kräver nya lösningar kan det produktiva sociala kapitalet bli improduktivt om det är normer, värderingar och kunskaper från tidigare år som dominerar.¹¹ I en sådan miljö kan det vara svårt för nykomlingar att utveckla företag och få dessa att överleva.

I Finland riktas kritik mot att EU-medel används till att renovera hus och till förbättringar i den lokala miljön i stället för till utveckling av ekonomisk verk-

¹⁰ Antalet nykooperativ per invånare är högst i glesbygdslänen Jämtland, Gotland och Värmland (Höckertin 2001, s 101 och 106), dvs de län som enligt "Regionernas tillstånd 2002" haft lägst BRP-utveckling. Detsamma gäller för lokala utvecklingsgrupper (Forsberg 2001).

¹¹ Socialt kapital definieras av Putnam i relation till det sociala livet, dvs det är nätverken, normer och ömsesidigt förtroende som gör det möjligt för människor att agera tillsammans mer verkningsfullt för att uppnå gemensamma mål (Putnam 1993, s 167).

samhet (Mustakangas & Vihinen 2003). Bottom-up som innebär att initiativen bör komma från lokala aktörer och inte från tjänstemän innebär inte nödvändigtvis att fokus på lokal utveckling också betyder ekonomisk utveckling. Från myndigheters sida kan uppdelning av projekt och deras inriktning mot att förbättra lokala omgivningar utgöra problem. Även om projekten uppfyller kraven i EU-programmen, garanterar detta inte att de framstår som lika ändamålsenliga från myndigheters ståndpunkt och att de passar in i deras utvecklingsstrategier. Från ett glesbygdsutvecklingsperspektiv borde olika slags samverkan länkas till en mer generell landsbygdsutvecklingspolitik, så att varje projekt mer tydligt relateras till lokal ekonomisk utveckling.

Risken är att kombinationen av de centrala spardirektiven och det sektoriiserade kortsiktiga lönsamhetstänkandet kommer att innebära en fortsatt statlig utflyttning från glesbygdslänen. Regionalpolitiska överväganden kan inte förväntas tas av myndigheter som är ålagda att spara pengar lika lite som privata företag kan förväntas ta sådana hänsyn.

På kommunal nivå konkurrerar lokal basservice med EU-program om samma pengar. Här finns en möjlig risk att lokala myndigheter frestas att använda regionalpolitiken till de löpande åtaganden som kommunen har ansvar att sköta. Därmed finns också en risk för att lokalt baserade organisationers möjligheter utnyttjas och används som argument för nedskärningar av offentlig sektor. Fokus på bottom-up kan t ex legitimera att ansvar delegeras till byutvecklingsgrupper.

Avslutande diskussion och slutsatser

Inom EU kan åtminstone två utvecklingstrender urskiljas vilka också avspeglas i utvecklingen i Sverige. Dels handlar det om en allmän trend där antalet anställda i jordbruk och industri minskar, medan sysselsättningen inom informations- och tjänstesektorn ökar. Den andra trenden handlar om att samverkan som syftar till att stärka enskilda yrkesgruppers position på arbetsmarknaden minskar medan samverkan för att säkra enskilda regioners överlevnad ökar. I Sverige kan ytterligare en trend urskiljas. Så länge folkrörelseaspekten dominerat den lokala utvecklingen har ökat inflytande framträtt som den viktigaste drivkraften. Den relativt kraftiga ökningen av kooperativ inom vård och omsorg under senare delen av 1990-talet tyder dock på att ekonomiska motiv ökat i betydelse.

Neddragningarna i offentlig sektor och en förändrad syn på organiseringen av välfärdssamhället tyder på en ökad acceptans för att offentlig sektor frångår sig ansvar för vård, omsorg och sysselsättning. Det faktum att mer än hälften av de ekonomiska föreningar som bildats i Sverige 1985 eller senare saknar anställda tyder på att kooperativ i många fall bildas för att utgöra små, lokala serviceorgan för medlemmarna. Byutvecklingsgrupperna kan därmed sägas ha skapat sig två delvis olika roller som behövs för lokalsamhällets överlevnad. Dels

drivs verksamheter som ger försörjning och service i glesbygd. Dels utgör de lokala serviceorgan eller ett slags stöd för det lokala näringslivet.

Under industrisamhällets framväxt, så länge det fanns gott om jobb, kunde flexibilitet och trygghet förenas på arbetsmarknaden. Den som var fast anställd och därmed inne i systemet omfattades automatiskt av trygghetslagar.¹² När välfärdssystemet är satt i gungning, arbetsmarknaden förändras och kraven på flexibilitet ökar, behövs en förnyelse av både försörjningssystem och arbetsliv. Det är inte ovanligt att individer med fast anställning startar företag vid sidan om. Men den som lämnar ett sådant jobb för att bli företagare riskerar både fast inkomst och trygghet. Enpersons företagare i glesbygden vittnar också om hur svårt det kan vara att bli anställd ens på deltid för den som ”försökt stå på egna ben” då de uppfattas som ”opålitlig arbetskraft”. För den enskilde kan det således bli både svårt och kostsamt att försöka växla mellan att vara anställd och företagare. Men många glesbygdsbor är både företagare och anställda på deltid trots att detta inte passar befintliga arbetsrättsliga trygghets- och försäkringssystem.

EU-inträdet och medföljande ökad tonvikt på lokal utveckling och lokal samverkan kan ha bidragit till att det svenska systemet håller på att förändras, från välfärdsstat med ideologiska förtecken mot ökad ekonomisk styrning. Att EU-medel blivit en viktig finansieringskälla för lokal utveckling i Sverige kan möjligtvis förklara ökningen av lokala utvecklingsgrupper. Kraven på nationell medfinansiering stimulerar också lokal samverkan eftersom både offentliga och privata medel behöver ställas till förfogande för att projektidéer ska få ekonomiskt stöd. En fara ligger i gränsdragningsproblemet mellan den positiva drivkraften, att få medinflytande, och den tvingande, att av omständigheterna nödgas gå in i samverkanslösningar av olika slag. Verksamhet som vilar på ideellt arbete är inte hållbar på längre sikt då tidsbrist eller svalnade intresse kan minska den frivilliga insatsen. Den som inte får betalt kan lättare hoppa av när engagemanget sviktar oavsett om det ideella arbetet är självpåtaget eller ”påtvingat” av yttre omständigheter. Sårbarheten ökar också av risken att eventuella stöd till lokala utvecklingsgrupper och kooperativ dras in vid besparingsbehov.

Sammanfattningsvis har flera faktorer bidragit till ett relativt sett gynnsamt klimat för lokal utveckling i svenska glesbygdsregioner. Samtidigt kan balansen mellan förankring och byråkratisering vara hårfin. Offentligt stöd innebär en fara för byråkratisering av lokalt utvecklingsarbete som kan medföra att människors ansvarskänsla för det man skapat minskar. Men materiella och historiska villkor måste tas för givet. Samarbetslösningar krävs för att hitta lösningar när köpkraften inte räcker till.

¹² Förutom försäkringar i form av a-kassa, föräldrapenning, sjukpenning och pension skyddas den fast anställde av en mängd arbetsrättsliga regler vid eventuell uppsägning. Vidare är arbetstiden reglerad, liksom rätten till viss semester osv. Dessa lagstadgade rättigheter utvecklades stegvis under en tid då full sysselsättning var en naturlig och realistisk målsättning.

En slutsats ovan var att även om sociala nätverk kan bidra till att byars överlevnad blir hållbar på en väldigt lokal nivå, är det mindre sannolikt att de leder till lokal ekonomisk utveckling. Detta betyder dock inte att sociala nätverk skulle vara oviktiga för regioners överlevnad. Framgångsrika regioner kan dock se olika ut beroende på deras allmänna förmåga att använda och skapa sociala nätverk. Många projekt med flera olika deltagare gör det svårt för myndigheten att visa hur pengar som fördelats har använts och vad som uppnåtts med investerade medel. Å andra sidan, vad som noteras från tillväxtavtalen är att medfinansiering från olika parter uppfattas som extra resurser till lokala utvecklingsprojekt. Deltagare från olika håll tenderar dock att kunna påverka olika mycket, även om de arbetar för gemensamma mål. Lokala entreprenörer kan t ex inte använda betald arbetstid till projekt på samma sätt som tjänstemän har möjligheter till.

Kan man möjligtvis vända på resonemanget och säga att ingen lokal ekonomisk utveckling är möjlig utan lokalt baserade organisationer? Det finns många exempel där det går att urskilja mönster för hur lokal ekonomisk utveckling kan gå till där viljan att bo kvar i en region förenar människor. En slutsats är att det krävs att vissa förutsättningar är uppfyllda för att mer än tillfälliga effekter ska uppnås. Förmodligen behövs någon form av stöd, socialt eller finansiellt, från myndigheter. Ideellt arbete behöver troligtvis förr eller senare omvandlas till betalt arbete. Det verkar också vara rimligt att det dessutom krävs någon typ av kommersiell verksamhet för att lokal ekonomisk utveckling ska kunna ske mer än tillfälligt och/eller indirekt. Den svenska modellen har byggt på att det är offentlig sektor och näringsliv som ansvarar för sysselsättningen samt att individens roll är att stå till arbetsmarknadens förfogande, inte att skapa sina egna jobb. Men detta gäller inte längre, åtminstone inte i glesbygden. Trenden är den att glesbygdsborna skapar såväl arbetsuppgifter som försörjning och service själva. För dem är det i många fall mångsyssleriet som står för tryggheten.

Referenser

- Boethius M (1997) *Ta vara på kraften!* Utbildningsförlaget Brevskolan och Glesbygdsverket, Stockholm.
- Boli J (1991) "Sweden: Is there a viable third sector?" i Wuthnow (red) *Between states and markets. The Voluntary Sector in Comparative Perspective*. Princeton University Press, Princeton.
- CIRIEC (2000) *The enterprises and organizations of the third system: a strategic challenge for employment*. Final Report.
- Forsberg A (2001) "Lokalt utvecklingsarbete och jobbskapande" s 153-181 i Westlund H (red) *Den Sociala Ekonomin i Sverige*. Nordstedts, Stockholm.
- Henrekson M (2001) "The Entrepreneur and the Swedish Model" i Henrekson M, Larsson M & Sjögren H (red) *Entrepreneurship in Business and Research*. Probus Förlag HB, Stockholm

- Henrekson M, Larsson M & Sjögren H (red) (2001) *Entrepreneurship in Business and Research*. Probus Förlag HB, Stockholm.
- Herlitz U (1998) "Bygderörelsen som demokratisk förnyare" i Grut K & Mattsson E (red) *Social Ekonomi – Om kraften hos alla människor*. Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm.
- Höckertin C (2001) "Ekonomiska föreningar och nykooperation i ett regionalt perspektiv" s 85-119 i Westlund H (red) *Den Sociala Ekonomin i Sverige*. Nordstedts, Stockholm.
- ITPS (2002) *Nyföretagandet i Sverige 2000 och 2001*. S2002:08, ITPS, Östersund.
- ITPS (2003) *Strukturstudie av näringslivet 2000*. S2003:02, ITPS, Östersund.
- ITPS & Nutek (2002) *Regionernas tillstånd 2002. En rapport om tillväxtens förutsättningar i svenska regioner*. A2002:012, ITPS, Östersund.
- Kulturdepartementet (1999) *Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?* Rapport från arbetsgrupp. Nordstedts tryckeri AB, Stockholm.
- Lithander J & Möhlnhoff J (2000) *Framväxt av tillväxt – en fallstudie av sex jobbskapande processer i Jämtlands län*. RALF Rapport 20, Stockholm.
- Monnier L & Thiry B (1997) "Introduction: The General Interest: Its Architecture and Dynamics" *Annals of Public and Cooperative Economics* 1997, nr 3, s 313-333.
- Mustakangas E & Vihinen H (2003) "Local Partnership in Rural Policy Implementation" i Persson L-O, Sätre Åhlander A-M & Westlund H (red) (kommande) *Local Responses to Global Changes. Economic and Social Development in Northern Europe's Countryside*. Work Life in Transition, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- OECD (1998) *Local Management for Effective Policies*. OECD, Paris.
- Persson L-O, Sätre Åhlander A-M & Westlund H (red) (kommande) *Local Responses to Global Changes. Economic and Social Development in Northern Europe's Countryside*. Work Life in Transition, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Putnam R D (1993) *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Putnam R D (2000) *Bowling alone. The collapse and revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rifkin J (1995) *The End of Work*. Tarcher/Putnam, New York.
- Sivesind K, Lorentzen H, Selle P & Wollebek D (2002) *The non-profit sector in Norway. Composition, Changes and Causes*, Report 2002:2, Institut for Samfunnsforskning, Oslo.
- Stryjan Y (2002) *Social Cooperatives in Sweden. Etudes in entrepreneurship*. Working Paper 1/2002, Södertörns Högskola.
- Svensson R (1998) *Det nya Sverige byggs underifrån*. Glesbygdsverket.
- Sätre Åhlander A-M (1999) "Den sociala ekonomins betydelse för hushållen" s 133-153 i *Ekonomi i stort och smått. En bok för lärarutbildningen om hushållens ekonomi*. Konsumentverket och Koopi, Stockholm.

- Sätre Åhlander A-M (2001) The social economy: new co-operatives and public sector. *Annals of Public and Cooperative Economics*. Nr 3: s 413-433.
- Vivet D & Thiry B (2000) "Fields of study, quantitative importance and national acceptations" kapitel 1 i CIRIEC *The enterprises and organizations of the third system: a strategic challenge for employment*. Final Report.
- Westerdahl S (2001) *Business and Community*, Gothenburg University, Gothenburg.
- Westlund H red. (2001) *Den Sociala Ekonomin i Sverige*. Nordstedts, Stockholm.
- Wijkström F (1997) "The Swedish Non-profit Sector in International Comparison" *Annals of Public and Cooperative Economics* 1997, vol 68, nr 4, s 625-663.
- Wijkström F & Lundström T (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Sober, Stockholm.
- Wuthnow (red) (1991) *Between states and markets. The Voluntary Sector in Comparative Perspective*. Princeton University Press, Princeton.